

Anton Sever – letalec prekomorec

Majda Nemec

Gorica z opustošeno okolico, vso polno razbitin, ki jih je kot zapuščino pustila prva svetovna vojna, je bila zibelka njegovega otroštva. Odraščal je v času fašizma in še zdaleč si ni predstavljal, da se bo soočil s strahotami, kot jih je kmalu prinesla druga svetovna vojna. V svojih vojaških letih je služil v več vojskah: italijanski vojski, kraljevi vojski Jugoslavije, zavezniški BAF (balkanske zračne sile), v partizanskem narodnoosvobodilnem boju, ki mu je bil kot domoljubu ves čas cilj, in po vojni je služboval v JLA (Jugoslovanski ljudski armadi) v Srbiji. Po prehojeni viharji vojaški poti, obdani s prenekaterimi življenjskimi izkušnjami, se je z družino vrnil v rojstni kraj, kjer mu ni bilo težko poprijeti za kramp in lopato ter pripomoči k nastajanju Nove Gorice. Kasneje je bil aktiven v raznih družbeno političnih organizacijah in danes še vedno goji nekatere svoje konjičke.

Anton Sever, sin železničarja, se je rodil v Gorici 5. novembra 1922. Že v otroških letih ga je zanimala tehnika, posebno letala in občudoval je pilota Josipa Križaja, primorskega letalskega asa, ki je zaslovel s spektakularnim prebegom z letalom italijanske aviacije v Jugoslavijo. V času fašizma v Italiji je kot narodnjak občutil krivice, ki so jih trpeli Slovenci. Ko se je bližal vpoklic v italijansko vojsko, je iskal zveze, da bi tudi sam pobegnil v Jugoslavijo. Ker je bil neuspešen, se je odzval vpoklicu v vojsko. Dodeljen je bil v letalsko vojaško enoto in se 12. junija 1942 javil na letališču v Mirnu pri Gorici. Tu so se novinci učili korakati, pozdravljati in streljati na goriškem strelišču v Panovcu.

Letalski začetki

Julija 1942 je bil premeščen v Ferraro na letališče Poggio Renatico, kjer je obiskoval letalsko šolo. Učili so se vse o letalstvu in tudi polagali izpite. Tu se je srečal s sonarodnjakom Pišotom iz Sela, ki ga je povabil v skupino Slovencev in italijanskih komunistov, ki so ilegalno delovali na železniški postaji. Na vlak in z vlaka je prenašal tiskane letake. A Sever s tem še ni bil zadovoljen. Končno ga je nekega jesenskega dne leta 1942 Pi-

šot obvestil, da bo, sicer brez ustreznih dokumentov, odšel z vojaškim vlakom (*tradotta militare*) v Jugoslavijo. Nabito polni vagoni vojakov so se proti Trstu vedno bolj praznili in Severja je odkrila in zajela vojaška policija. Vrnili so ga v Ferraro, ga zaslišali, mu pobrali letalske oznake, vojaško opremo, vezalke iz čevljev in pas iz hlač ter ga zaprli v samico. Čez kakšen mesec so ga sestradanega, neobritega, brez pasu v hlačah odvedli na letališče, kjer so že stali v vrstah vsi vojaki letalske šole in poveljnik letališča. Priletelo je letalo, s katerim se je pripeljal general letalskega poveljstva za severno Italijo iz Padove in to samo zaradi Severja. Poveljnik letališča je poročal generalu o Severjevem primeru dezerterstva. General ga je začel oštevati in žaliti Slovence, nato sta ga vojaška policista ponovno odpeljala v samico. Spet so minevali dnevi in Sever se je vse bolj zavedal resnosti svojega položaja.

Končno so ga odvedli na zaslišanje pred Vojaško sodišče v Bologno. Spraševali so ga, zakaj je dezertiral, s kom je v navezi v Trstu, kaj ti ljudje delajo in podobno. Povedal jim ni ničesar, a o tem kar so ga spraševali ni niti nič vedel. Rekli so mu: »Take kot ti, streljamo! Saj nisi prvi!« Kasneje mu je poročnik povedal: »Sever, do-

bil si leto in pol zapora, ki ga boš odslužil po končanem služenju vojaškega roka.« Sever si je oddahnil, ker je vedel, da v takem zaporu zaporniki delajo v delavnicah, poleg tega pa vojne še ni bilo konec.

Znova na Goriškem

Premestili so ga ponovno na letališče v Miren, kjer je skrbel za zveze z letali pri vzletanju in pristajanju. Imel je svojo pisarno z instrumenti za vzletanje in pristajanje in tudi radio.

Letala so letela ponoči, kar je Severju ustrezalo, ker je lahko poslušal nočna vojna poročila v italijanščini na radiu Moskva in London. O vsebini poročil z bojišč je potem poročal vojakom, ki niso verjeli, da po Evropi napredujejo zavezniki, ker se to ni ujemalo s tem, kar so jim poročali nadrejeni.

Tu je cvetelo prekupčevanje. Gume letalskih koles so prodajali v Furlanijo za podplate copat, ricinusovo olje pa za izdelovanje mila. Severju so priskrbeli rdečo zvezdo, ki jo je potem ponosno razkazoval, dokler ga ni odkril nadrejeni. Posvaril ga je in mu zvezdo zalučal skozi okno, a jo je Sever kasneje šel iskat.

Na letališču v Mirnu je delal italijanski zdravnik poročnik Antonio Ciccarelli. Severju je povedal, da je videl njegovo

vojaško dokumentacijo in da ve, da je bil obsojen zaradi dezerterstva. Pobral ga je, če ve za kakšno zvezo s partizani, ker bi rad odšel v partizane. Sever je bil nezaupljiv in potem iz tega ni bilo nič, ker je bil Sever premeščen. Po vojni je njegovo ime zasledil v časopisu TV 15 in mu pisal. Dopisovala sta si in se srečevala ob njegovih obiskih v Sloveniji. Ciccarelli je po kapitulaciji Italije septembra 1943 namreč odšel v partizane v 9. korpus. Kot zdravnik je delal v večini partizanskih bolnišnic na Primorskem in Gorenjskem, kakor tudi v bolnici Franji. Po vojni se je zaposlil v italijanskem vojaškem letalstvu v sanitetni enoti in dosegel visok vojaški čin.

V južno Italijo

Marca 1943 so poveljniki na letališču v Mirnu zbrali vseh pet Slovencev in nekaj

Italijanov ter jih vprašali od kod so doma, koga imajo doma in kateri jezik govorijo. Sever je povedal, da je iz Gorice, da ima očeta in mater, da doma govorijo slovensko, furlansko in italijansko. Pri njegovem imenu je izpraševalec naredil rdečo črto. Slovenec iz bližnjega Štandreža je rekel, da doma govorijo italijansko in pri njem je izpraševalec naredil modro črto. Slovenec iz Štandreža je ostal v Mirnu, Sever pa je bil premeščen na letališče v Rimini, julija 1943 pa na Sicilijo. Med potjo z vlakom je v Kalabriji v kraju Villa San Giovanni doživel prvo zavezniško bombardiranje pristanišča in železnice. Prispel je v Castelvetro na Siciliji. Na poti na letališče so se sprožale neeksplodirane tempirane bombe, ki so jih ponoči metali zavezniki. Pri letališki stavbi je videl, kako so se kovinski deli letalskih motorjev na zadetih letalih topili kot

sladoled. Angleži so bombardirali ponoči, Američani podnevi. Italijanskim vojakom se je že mešalo. Videl je, kako se je eden slekel do golega, na glavo poveznil čelado in tekal po letališču. Druga je videl, kako si je v golo kožo na prsih z iglo pripenjal vojaške oznake. To so bili primorski Slovenci in istrski Hrvati, ki so jih ob napadu zaveznikov na Sicilijo pošiljali tja iz vse Italije. Sever je noči prebil v letalu, ker so Italijani z letali odvažali sode bencina v notranjost Sicilije, stran od področja zavezniškega bombardiranja.

Na otoku so se že izkrcavali ameriški vojaki. Sever jih je videl blizu letališča. Čakal je na priložnost, da bo dezertiral. Pretihotapil se je k njim, povedal, da je antifašist in da je pobegnil iz italijanske vojske. Nahrnili so ga in obvestili, da je ameriški ujetnik, ki ga bodo poslali k

jugoslovanski vojski v Severno Afriko. Dva dni je še z drugimi ujetniki ostal v taborišču Sciacca, nato so vse premestili v Agrigento. Čistili so ruševine in urejali železniško postajo, da je lahko stekel železniški promet. V bližnjem pristanišču so jih je že čakale ladje in 21. julija 1943 so se vkrcali na ogromno ladjo za Tunizijo.

Severna Afrika

Izkrkali so se v Tunisu. Zastrazeni, razčepani v italijanskih uniformah so pešachi skozi mesto. Domačini so jih zmerjali in pljuvali nanje kot na poraženo sovražno vojsko. Odšli so v Bizerto. Tam so si iz kartonskih škatel naredili strehice nad glavo, da so se zaščitili pred soncem in vetrom. Slovenci so vztrajali, da niso Italijani, da želijo v Jugoslavijo in poveijstvo kampa jih je nazadnje ločilo od Italijanov.

Slovence so nato iz Bizerte z vlakom premestili v Constantino. Dobili so vso vojaško opremo in nove angleške vojaške uniforme, ki so jih nosili do konca vojne. Sever jo hrani še danes.

Ugotovili so, da jim poveljujejo visoki oficirji jugoslovanske kraljeve vojske in ne Titova vojska, kot so pričakovali. S kraljevimi oficirji in vojaki se niso niti jezikovno razumeli. Sever je svojim vojakom, kot komandant straže, poveljeval v italijanščini, ker srbščine ni znal. Skoraj v vseh taboriščih so Slovenci fizično delali. Hodili so tudi k maši.

Premestili so jih v taborišče Bono nato v taborišče v Corso. Tu so Slovenci zahtevali, da jim dajo orožje, da se odpravijo v Jugoslavijo na pomoč Titu. Nastali so pravi neredi med kraljevo vojsko in ujetniki, ker so Slovenci težko sprejemali veseljačenje in nedejavnost oficirjev jugoslovanske kraljeve vojske.

V tem času so zavezniki že pripravljali glasovanje, na katerem so dobili ujetniki priložnost, da se opredelijo ali za kraljevo vojsko ali za NOV. Izvedli so ga maja 1944 v vseh taboriščih v Afriki, v katerih so bili Slovenci in Hrvati. Skoraj vsi so se opredelili za NOV.

Prostovoljci v Titovi vojski

Preselili so jih na letališče Masion Blanche pri Alžiru. Od tu so letala letela v bojne operacije nad Evropo do 15. avgusta 1944. Sever je postal vzdrževalec električne napeljave v letalih v 2. letalski eskadrilji, ki je bila s 1. letalsko eskadriljo sestavni del britanske letalske enote BAF (*Balkan Air Force*). Prva letalska eskadrilja je letela v glavnem z letali *Spitfire*, oboroženimi z bombami, mitraljezi in topovi, 2. eskadrilja pa z letali *Hurricane*, oboroženimi z raketami in mitraljezi. Konec poletja 1944 so angleški letalci in letalci prekomorci 1. in 2. letalske eskadrilje pripluli z ladjo Bakar na otok Vis v Jugoslavijo, od koder so se takrat izvajale letalske vojaške operacije nad Dalmacijo. Na ladji se je spoprijateljil s kapetanom 2. eskadrilje Branivojem Majcnom in prijateljela sta tudi po vojni vse do Majcnove smrti.

Na otoku Visu so prekomorce in zaveznike namestili v prazne hiše. Prebivalce so namreč že prej preselili v Egipt v taborišče El Shatt. Vsi vojaški čini, ki so jih naši prekomorci pridobili v Afriki, so jim bili v NOV priznani. Sever je imel angleški čin vodnika, imel je vojaško opremo, angleško uniformo, ki jo hrani še danes, osebno orožje. Po prihodu na Vis so morali najprej oddati orožje in čelado. Leta in leta so hrepeneli po Jugoslaviji, tvegali življenja, zapor, dezertirali, se trudili, da bi čim prej prišli na pomoč v Jugoslavijo, v Afriki se opredelili za NOV, a sedaj

so doživeli tako nezaupanje. To je bilo veliko razočaranje za naše narodnozavezne borce. Kasneje so jih sicer ponovno oborožili zaradi bližine bojev v Dalmaciji. Na vseh letališčih sta na drogovihih polpali dve zastavi in sicer angleška letalska zastava in jugoslovanska letalska zastava.

Vis so preletavala zavezniška letala in tudi pristajala. Vsak dan okrog sedmih zjutraj je preletela otok cela formacija 300 do 400 bombnikov 15. ameriške divizije iz Foggie v južni Italiji. Leteli so na vojaške operacije, ki so jih izvajali zavezniki nad morjem in Jugoslavijo. Okrog enih popoldne so se letala vračala v Italijo. Na Visu so takrat pristajala poškodovana letala in letala z mrtvimi ali ranjenimi letalci. Taka letala so pristajala tudi do dve uri dnevno. Na Visu je bilo tudi pokopališče za zavezniške vojake. Sever je vzdrževal letala in jih tudi usmerjal na stezi pri pristajanju.

McGovernov rešitelj

Posebno se spomni dogodka, ko je rešil življenje posadki letala in ameriškemu pilotu Georgu McGovernu, ki je kasneje postal znameniti demokratiški senator in tudi predsedniški kandidat leta 1972. Dogodek je omenjen tudi v senatorjevi biografiji.

Na Visu je bila kratka jeklena pristajalna steza, na kateri so lahko varno pristajala le lovska letala. Ko je Sever ugotovil, da se spuša štirimotorno letalo *B 24 Liberator* s samo enim delujočim motorjem, ki zahteva daljšo pristajalno stezo, je takoj vedel, da je pristajalna steza zanj prekratka in da bo pristanek zelo nevaren. Usmeril ga je, da je pristal vzporedno z letališko stezo, v vinogradu. Letalo se je varno ustavilo in Sever je odhitel pogledat, kako je s posadko. Posadka je

že skakala iz poškodovanega letala. Zadnji je ven zlezel pilot George McGovern. Rešena posadka je pilota potem dvignila na ramena in nesla okrog letala. Potem je McGovern pokleknil na tla in poljubil zemljo. Sever si je pilota dobro zapomnil, njegovo ime in letalo mu je posebej ostalo v spominu. Na trupu letala je bila namreč naslikana njegova lepa žena v kopalkah. Piloti so za srečo večkrat okrasili svoja letala z raznimi risbami. Naslednji dan je iz Italije prispelo drugo letalo, ki je odpeljalo vso posadko v Italijo. Pred odhodom je McGovern dovolil, da vsa rešena posadka ustreli v sliko njegove žene. Ko so odleteli, je Sever preštel zadetke v sliki. Bilo jih je deset.

Nekaj let Sever o McGovernu ni vedel ničesar. Po vojni ga je začel iskati na raznih srečanjih z ameriški letalci, ki so prihajali v Slovenijo. Končno je McGovernovo ime le zasledil in to v časopisu *TV 15*. Pisal mu je v Ameriko in dobil odgovor. Odgovoril mu je, da je bil kasneje na Visu skupaj s predsednikom Titom in si je ogledal letališče oziroma vinograd, v katerega je bilo spremenjeno letališče. Napisal je, da bi bilo lepo, če bi vsa vojaška letališča na svetu bila spremenjena v vinograde, torej, da ne bi bilo več vojn. Zadnjič je McGovern prišel v Evropo v Innsbruck, kjer je imel predavanje. Poval bil je Severja, naj se mu pridruži, ki pa ga zaradi ženine bolezni ni mogel obiskati in tako se po dogodku na Visu nista nikoli več videla, le dopisovala sta si. Sever je izvedel, da je senator umrl 21. oktobra 2012, star 90 let.

Po vojni

Konec vojne je Sever dočakal v Škabrnju pri Zadru skupaj z angleškimi vojaki. Po vojni je ostal v Zadru v angleški vojaški pilotski šoli. Kmalu je bil premeščen

v Beograd, v pilotsko šolo v Pančevo. Pilotska šola je bila ustanovljena za letenje z ruskimi vojaškimi letali in s poveljevanjem ruskih oficirjev. Do leta 1948 so se učili ruščine po dve uri dnevno, pogovorni jezik je bil sicer srbohrvaški, vendar so se z Rusi pogovarjali v ruščini, letalski izrazi so bili v ruščini in tudi peli so ruske pesmi. Premeščali so ga na razna letališča v Srbiji. Zgodilo se je precej letalskih nesreč, kar ga je prizadelo. Povsod je delal v tehničnih enotah letalstva in tudi letel.

Na letališču Ečka pri Zrenjaninu se je srečal s svoj mladostnim idolom, pilotom Josipom Križajem. Severju je bilo deset let, ko je Križaj leta 1932 uspešno letel nad Sočo pod solkanskim kamnitim mostom in z italijanskim vojnim letalom pobegnil v Jugoslavijo. Italijani so zahtevali, da jim Jugoslavija vrne letalo in pilota, vendar so vrnili samo letalo, ki ga je Sever videl na železniški postaji v Gorici. Ko je Sever služboval na letališču Ečka pri Zrenjaninu, je postal Križaj komandir eskadrilje, v kateri je delal Sever. Sever je opazil njegov podpis v letalski knjižici pilotov, zato ga je ob priliki vprašal, od kod je. Povedal je, da je rojen v Koprivi na Krasu in pripovedoval, kako so se leta 1932 Jugoslovani čudili, da je on, italijanski pilot, v lepi, zlikani uniformi, pribežal v Jugoslavijo. Dolgo je čakal na politični azil. Bil je razočaran, ker mu niso zaupali in so ga nadzorovali. Bil je inštruktor letenja, a pilotirati mu niso dovolili. Dvakrat je odšel k republikancem v Španijo kot pilot prostovoljec v španski državljanski vojni. Pri Salamanca je bilo med vojaško operacijo njegovo letalo prestreljeno in je zagorelo. Bil je težko ranjen in opečen po obrazu. Sever je večkrat letel z njim v letalu in videl opečeno rdečo svetlečo kožo na desni

strani njegovega obraza. Postala sta prijatelja. Sever mu je povedal, kako je desetleten sedel v njegovem letalu, vrnjenem iz Jugoslavije, in v časopisu bral vse, kar so pisali o njem. Potem je Križaj skoval načrt, kako bi z letalom zbežali domov na Goriško. Rekel je, da bo dobil potniško letalo, v katero bo sedlo vseh deset Slovencev, ki so tam službovali. Poleteli bi nad Gorico in se s padali spustili na letališče v Mirnu in to na nek simboličen prazničen dan leta 1947. S tem potem ni bilo nič, le lepa ideja je Severju ostala v spominu. Križaj je bil kmalu premeščen v Ljubljano in se med vojaškimi vajami oktobra 1948 z letalom smrtno ponesrečil na pobočju Snežnika.

V Beogradu je Sever doživel leta 1948 tudi resolucijo Informbiroja – spora med Titom in Stalinom. Takrat je del Vrhovnega vojaškega štaba Jugoslavije zbežal v Romunijo, a so jih v glavnem postreli na državni meji. Spomni se visokega oficirja pilota Popivode, ki je v letalo naložil kovčke in ukazal mehaniku zavrteti propeler. Motor ni vžgal, Popivoda je prebledel. Po drugem poizkusu je motor vžgal in poletel v smer Romunije. Poročnik KOS-a (*Kontraobveščevalne službe*) je Severja vprašal po smeri letenja letala in naslednji dan se je v zadregi pošalil, da je Popivoda že pri Ani Pauker (neformalni vodji Komunistične partije Romunije). Severjeva službena kariera v Beogradu se je nadaljevala s premestitvijo v komando vojnega letalstva v Beogradu. Vendar mu je bilo vojaškega življenja dovolj in leta 1950 je zapustil JLA ter se z družino vrnil na razmejeno Goriško, v Novo Gorico, kjer živi še sedaj. ●

Zapisano po pripovedi Antona Severja
24. 3. 2014.

Fotografija: Majda Nemec